

Ըմմա՛ լաւ իր գրիր Յարթուն օղուս գիրը զա-
գեթում: Աստուած քու ումը շատցնի, հազար
ապրես: Քե հմար ասեմ իմ տաղը:

Եւ նա գրկեց չօնգուրը, զարկեց լարերին
եւ սկսեց գեղգեղել: Բայդ դա երգ չէր, այլ
մի օրհներգ, որ հոսում էր նրա պարզուկ հո-
գուց:

Այդ աշուղը Միսկին Ստեփանն էր:
Ահա նրա անպաճոյճ օրհներգը:

Աղաչեմք մեր Ստեղծողից,
Իս տուն-օթեւանն օրհնէ.
Խնդրակատար սուրբ աթոռից՝
Ամենեցուդ կեանքն օրհնէ:

Երկիր պաղանեք քրիստոսին,
Բարեխոս գցենք սուրբ Կուսին.
Միջնորդ բերենք Յովհաննէսին՝
Չեր որդկանց ումը ու արեւն օրհնէ:

Աստուծոյ որդի իջեալքը,
Սրբազանոց օծեալքը.
Երկու տասանք առաքեալքը՝
Վարդապետի կեանքն օրհնէ:

Յորդանան գետի քաւորը,
Ին ձիթենայ ճգնաւորը,
Յիսուս անմահ թագաւորը՝
Թագաւորի կեանքն օրհնէ:

Երուսաղէմայ տաճարը,
Գերեզմանի մարմար քարը,
Կանչենք Յակոբ սուրբ արդարը՝
Իս աղբրտանց կեանքն օրհնէ:

Միսկին Ստեփան, արա՛ ջանքն,
Մտածի՛ր բարի մաղթանքն,
Սրբոյ աթոռի օրհնանքը՝
Չեր տուն-օթեւանն օրհնէ:

(Վերջ:)

Հրատարակեց՝ ԱՐԱՄ ԵՌԵՄԵԱՆ

ՅՈՒՑԱԿ ՀԱՅԵՐԷՆ ԶԵՌԱԳՐԱՅ Ս. ՆՅԱՆԻ ՎԵՆՈՒՅ Ի ՍԵՐԱՍԻԱ

(Շարունակութիւն:)

125.

Շ Ա Ր Ա Կ Ա Ն

?

ԹՈՒՂԹ.Ք. 343 (= 686 էջը): — ՄեծՈւթիւն՝
11 1/2 X 8 X 7 1/2 մմտ.: — ԳրՈւթիւն՝ միասին: — ՏՈՂ.Ք.
20: — Նիւթ՝ թուղթ: — ԿԱԶՄ՝ կաշեփայտ: — ՄԱ-
ԳԱՂԱԹԵԱՅ ՊԱՆՊԱՆԱԿ.Ք միայն առջեւը կայ սղոյիկ
թերթ մը, ծակծկուած ու կրծուած, միջին միսրոպան
գրքութեամբ Աւետարանի հատուած մը: — ՀԱՆԳԱ-
ՄԱՆ.Ք ստուար դիրքին պատճառաւ կազմը ծուծ է,
սկզբի թուղթերը մինքեք կրծոտուած են, նոյնպէս ամ-
բողջ ձեռագիրը գունաթափ եղած է ընդամասը: —
ՎԵՐՆԱԳԻՐ.Ք կարմիր: — ԳԻՐ՝ բոլոր: — ՍԿԶԲՆԱՏԱՌ.Ք
եւն՝ անարժէք: — ՄՏԱՅՈՂ. Խումար: — ԺԱՄԱՆԱԿ՝ յա-
նալ քան զթուականն Ռ: — ՏԾՂ.Ն՝ հաւանաբար Տիվիկի:

Մատենո է Հարսիան:

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.Ք. (էջ 640). “Յի-
շատակ է Հարակնոց խումարին, իւր մօրն Աննային,
եւ (... .) առն, Սալվիարին, խումարին գնեց ետ
հալալ ինչիցն եւ այլն:

(էջ 683). “ՈՎ սիրելի մանկունք սուրբ Եկե-
ղեցւոյ, հոգեւոր որդիք իմ եւ ուսումնայտէք, յոր-
ժամ զշարակներս եղանակէք իմ ալիք ծերու-
թեանս Մարտիրոս երիցուս խառնկոնցուս արտա-
սուածոր աշաւք եւ խոցեալ օրտիւ ի ձեզ բարե-
խաւս, որ յիշէք զեւ եւ զորդիքս զՎաղարոս որ
Ժ. ամին փոխեցաւ առ Աստուած, եւ զուստր մեր
Գ. ամեայ, եւ զՄէմին գուսարս, որ էրեցկին է նա
Գ. աղայի մայր եղեալ փոխեցաւ թվին ՌԻՍԲ, եւ
Սարգիս, որ Գ. աղայոց հայր, թվ. ՌԻՍԶ փոխե-
ցաւ, եւ դարձեալ հոգի մի (... .) գուսարս եւ
զԱստուածատուր սարկաւազս եւ զաւրհասպորդիս
եւ (... .) որպէս թէ քաղեն զվարդըն եւ թափեն
ի մէջ կրակին, այնպէս գեղեցիկ մանկունքս զմահ
ճաշակեցին, եւ որք այժմս ի մարմնի եմք երեց-
կինս եւ Զմութ գուսարս եւ Մարիամն, եւ դար-
ձեալ յիշեցէք զեղբայրն իմ զԹորոս եւ զորդիս
զՅունանն որ եւ նայ ի մանկութեան փոխեցաւ
այսբան մանկունքս թվին ԽԲԷՆ մինչեւ ԽԹՆ փո-
խեալ վերացան եւ զեւ լալագին եւ անորդի թո-
ղին. վայ ինձ, վայ ինձ, վայ, եւ զայս որ գրեցի էր
ՌԾԸ. յիշելէք ինձ եւ որդւոյս եւ զստեբայտ իմ,
վասն զե զշարակնու գիրս ի ԾՂ. զուսիշ առի ի
Ռիւրիկ քաղաքն եւ եդի յիշելէք եւ որ յիշէ յի-
շեալ լենի ի Տէրոյ:

126.

Շ Ա Ր Ա Կ Ա Ն

1654:

ԹՈՒՂԹ.Ք. 390 (= 780 էջը): — ՄեծՈւթիւն՝
16 X 11 X 7 մմտ.: — ԳրՈւթիւն՝ միասին: — ՏՈՂ.Ք.

23 մէջ մի էջ: — Նիւթ մագաղաթ: — ԿԱԶՄ՝ կաշեպատ փայտ, թիքունքով եւ լանջքով: — ՄԱԳԱՂԱԹԵՆԱՅ ՊԱՇՊԱՆԱԿՔ՝ սկիզբը 2, վերջը 4 պարսպ մագաղաթներ կան: — ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ՝ լաւ պահուած: — ԴԱՏԱՐԿ ԹՈՒՂԹՔ՝ սկիզբը 3 հատ. 601-602, 613-614, 623-624, 625-626, 627-630, 637-638, 773-774, 775-776, 777-778, 779-780: — ՎԵՐՆԱԳԻՐՔ՝ չկան: — ԳԻՐ՝ տպագրական բոլորգիր: — ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ՝ մերթ նրբաբուխ եւ ոսկեզօծ եւ յաճախ պարզ: — ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԻՔ՝ նոյնպէս, կան ամէն գրքի եւ զուգի առջեւ: — ՄԱՆՐԱՆԿԱՐՔ՝ առաջին էջին վրայ գծուած է սիրուն եւ նկարագող պատկեր մը, երկամասնեայ, մին կը ներկայացնէ Ս. Կոյսը մանուկ ի գրկի, միւսը՝ Ս. Կուսին բարեխօսութեան շնորհիւ մեղաւորներու ազատումը ղօտկաբէ: 13րդ էջին վրայ, ծուածեւ ծաղկազարդ շրջանակի մը մէջ նկարուած է Ս. Կոյսը, ի գրկի ունելով Յիսուս մանուկը: 228րդ էջին վրայ, ամենասիրուն նկարի մը մէջ, որուն նախատիպը եւրոպական պէտք է եղած լինի, կը ներկայացուի Յիսուսի ծնունդը: — ԽՈՐԱՆՔ՝ չկան: — ԿԻՍԱՆՈՐԱՆՔ՝ երկու հատ միայն կան (էջ 2 եւ 229) երկուք ալ նրբաբուխ եւ ոսկեխաւ: — ԳՐԻՉ Բարդամ Նոր քաղաքացի: — ՄՏԱՅՈՂ՝ Տէր Աւետիս քահանայ Եւզղկոյ: — ԺԱՄՄԱՆԿ՝ ՌՃԳ. (= 1103 X 551 = 1654): — ՏՅՂԻ՝ Նոր քաղաք, որ ասի Բանաւկայ: — ԺԱՂԿՈՂ՝ անձամբ: — ԿՆԻՔ՝ Բանիցս Պետրոս եպիսկոպոսն զորչուած է:

Մատենան է՝ . Շարահից (էջք 2—599).
յարեւմտան տպագրեալ --ի-- շարահիցին:

Բ. Տարգմանիչի ցուցակներ եւ հրահանգներ (էջք 605—639):

Գ. Տեղեկացի (էջք 640—701): — Կազմութեամբ նման է նախասիմէոնեանին. միայն մերթ աւելի մանրամասն եւ երբեմն աւելի ամփոփ եւ սեղմ համառօտագրուած: Զոր օր. 1. Ծննդեան ճրագարոյցի պատարագին առթիւ՝ մանրամասն հրահանգ մը գրուած է հանդիսաւոր վերաբերումի համար: 2. Ապայից ժի:՞ օրը նշանակուած է «գոհարինէ եւ Ռամանոսի (= Ռատիկոս?), եւ Տամիտէ եւ Տունկիոսի եւ Թեոփոփ կրտսեր Նահապետին. այս վերջինը, որ Յայսմաւուրքի յիշատակելիներէն է միայն, չկայ ոչ սիմէոնեանին եւ ոչ նախասիմէոնեանին մէջ. եւ հաւանաբար՝ Աբաստիոյ եւ շրջակայից յատուկ տեղական կարգադրութեան մը հետեւանքն է հոս մուտ գտած լինելը: 3. Տեառնըդառաջի հրահանգին մէջ կ'ըսուի. «Թէ յաղուհացն հանդիպի կամ յառաջաւորն... յորժամ զտէր լոյսն ասես, զաւուր գիրք կարգա, եւ ապա բերանալուծի հաց ճաշակել»: 4. Բարեկենդանի շաբաթ երեկոյեան առթիւ՝ սեղանը վարագոյրով ծածկելու հրահանգ չկայ: 5. Վարդավառի անդատանի հրահանգին մէջ կ'ըսէ. «Եւ ելանեն ի բարձրաւանդակ տեղի. շր. դկ. սաղ. լերիք ցնծային»: 6. Խաչվերացի տօնին երեկոյին չի նշանակուիր հանդիսաւոր անդատան: 7. Վերջը գրուած են «Ալեկուք յարութեան Տեառն մերոյ

Յիսուսի քրիստոսի», ութ ձայնից վրայ, Յր. Ծ.՝. ՀԲ. ՀԳ. ԽԷ. ԻԷ. եւ ըստ պատշաճի զոյգ պատկերներով: Կը յաջորդէ Յուցակ մը՝ «Ճաշու մեսիկներու ապաշխարութեան», Մարտիրոսաց, Յարութեան, Ծննդեան, Մարտիրոսաց, Պահոց, Յինանց:

Դ. Ժամագրութիւն (705—747). Յարեւմտան այժմեանին կը բովանդակէ ինն ժամերգութիւնները. միայն մաղթանքները՝ քարոզները եւ աղօթքները ամբողջովին դրուած են: — Երեկոյի ժամերգութեան՝ «Օրհնեալ Տէր բնակեալ ի բարձունս» մաղթանքին վրայ մակագրուած է. «Յաղագս աւրհնութեան ճրագաց, արարեալ սրբոյն Պետրոսի եղբօրն Բարսղի»: — Հանգստեան ժամերգութեան մէջ՝ նարեկացոյ «Որդի Աստուծոյ» հատուածի անմիջապէս վերջը գրուած է «Փառք քեզ Տէր Աստուծ» արձակման քարոզը եւ յետոյ «Օրհնեալ եղերութիւն» ապա գրուած է Շնորհալոյ «Հաւատով»ը 24 տուն:

Ե. Պարտագրութիւն (748—771). Հոս կը նշանակեմ այժմեանէն ունեցած տարբերութիւնները միայն. 1. 2կայ «Խորհուրդ խորին», զգեստաւորուելէն վերջ պատարագիչ քահանայն կու գայ սեղանին առջեւ, եւ հրապարակային խոստովանութիւնը կ'ընէ. յետոյ լուսնաբերդ. Սուրբ զԱստուածածին, աղ. Ընկալ տէր: 2. «Ամենակալ, բարերար» աղօթքը միայն եպիսկոպոսի յատուկ կը ցուցուի, զոր լուելեայն կարգայ ընծայարանին առջեւ: 3. 2կայ «Դատ արախնձ Տէր», Սաղմոսը, եւ ոչ «Ի յարկի սրբութեան» աղօթքը: 4. Վերջին «Ի սուրբ ի սուրբ» աղօթքին մէջ նշանակուած է «Յոյս յարութեան» եւ ոչ թէ Յոյս, Յարութիւն: 5. «Որ օրհնես» աղօթքը պատարագիչը պէտք է եկեղեցիին մէջ արտասանէ, սեղանէն իջնելով:

Զ. (770—771). ամենէն վերջը գրուած է «Մեղայ ամենասուրբ» եւ «Ողորմեսցի»:

ՅԻՇԱՏԱՆԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ. էջ 599. «Փառք ամենասուրբ երրորդութեանն հաւր եւ որդւոյ եւ հոգւոյն սրբոյ այժմ եւ անգրաւ յաւիտեանին: Որ ետ կարողութիւն տկար եւ տարտամ անձին իմոյ, սուտանուն Բարդամ գրչի նոր քաղաքացոյ» հասանել յաւարտ տառիս որ կոչի Շարահից ի լաւ եւ յընտիր յաւրինակէ: Հրամանաւ եւ արդեամբք Տէր Աւետիս քահանայի Եւզղկոյցոյ, որ ետ գրել զսա յիշատակ հոգւոյ իւրոյ եւ ծնողաց իւրոց, եւ ամենայն արեան մերձաւորացն, որ յիշէ յիշեալ լինի ի քրիստոսէ Աստուծոյ մերձէ: Արդ, գրեցաւ Շարահիցոս, թ՛վին Հայոց, ՌՃԳ. ի Նոր քաղաք՝ որ ասեն Քանաւկայ, աղաչեմ եւ ես նուազտ գրիչս անմեղադիր լինել սխալանաց գրիս եւ խոշորութեանն,

քանզի հանց նստեալ էաք ի տանի, որպէս զբոս ի յաւերակի, ի յասէ այլազգացն, որ են սարուձաքն, Աստուած պահէ ի փորձանաց»:

Երկու տեղ դրուած է նաեւ Պետրոս Եպիսկոպոսի նշովական յիշատակագրութիւնը:

ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳՈՒՇԱԿԵԱՆ

(Շայտունակոյն):

Դ Ի Յ Ա Ր Ա Ն Ա Կ Ա Ն

ԱՐԱՅ ԳԵՂԵՑԻԿ ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՒ ՆՄԵՆՕՐԻՆԱԿ ԱՌԱՍՊԵԼՆԵՐՈՒ ՀԵՏ

Արայ Գեղեցիկ մինչեւ հիմայ նկատեցինք ինքն իր մէջ իբրեւ առասպել մը, զոր կ'աւանդեն հայ գրաւոր եւ մասամբ նաեւ ժողովրդական զրոյցները: Ա՛նք[Թագրուի նաեւ այս զուտ ազգային հողին վրայ հաւատարիմ մնալով միշտ համեմատական քննութեան, որուն գերագոյն սկզբունքն է՝ անորոշն ու անստոյգը ուրիշ նմանօրինակ երեւոյթներով, դէպքերով եւ պարագաներով լուսաւորել, առանց սակայն արտաքին լոկ պատահական նմանութենէ խաբուելու: Գիցարանական երեւոյթներու հիմնական ազդակները ամէն տեղ եւ նաեւ ամէն ազգի քով առհասարակ նոյն ըլլալուն՝ երեւոյթներն ալ ի հարկէ իրարու նման պէտք է որ ըլլան: Ամենասկզբնական շրջանին այս նմանութեան մէջ տարբերութիւնը կը ծագի սովորաբար կամ միջավայրէն, որ առասպելակազմութեան աւելի կամ քիչ նպաստաւոր կրնայ ըլլալ, կամ իւրաքանչիւր ցեղի ինքնուրոյն խառնուածքէն, նկարագրէն եւ պիտոյքներէն եւ կամ նաեւ քաղաքակրթական զարգացման անհաւասարութենէ: Սակայն սկզբնականէն որչափ կը հեռանայ ազգ մը, այնչափ աւելի կը բազմանան փոփոխութեան եւ խաթարման հնարաւորութիւնները: Սերունդները կը փոխուին եւ անոնց հետ նաեւ առասպելներու թարմ եւ անընդմիջական կենսունակութիւնն ու իմաստը, որուն անխուսափելի հետեւութիւնն այն կ'ըլլայ, որ իսկականը կը մոռցուի կամ անաղարտ չ'աւանդուիր, առասպելի մը այս կամ այն տեսագիծը (Motiv) ուրիշ առասպելներու կը փոխանցուի կամ մինչեւ իսկ կը ձուլուին իրարու հետ առասպելները՝ ծնունդ

տալով երրորդի մը, որ այլ եւս նոր է համեմատաբար թէ՛ նկարագրով եւ թէ՛ բովանդակութեամբ:

Առասպելներու փոխուելուն եւ զարգացման տեսակէտով մեծ նշանակութիւն ունի նաեւ փոխառութիւնը. եւ այն՝ իբրեւ առաջնակարգ ազդակ: Պատճառը պարզ է, մարդկային քաղաքական եւ քաղաքակրթական կեանքին մէջ տուրեւառ ըսուածը՝ իր ամենալայն առումով ազգերու ընդհանուր գործունէութեան շունչն ու հոգին է: Անով կ'ապրի մարդկութիւնը եւ անով ալ կը զարգանայ: Ազգ մը՝ եթէ կ'ազգէ, նաեւ կ'ազգուի, եթէ կու տայ, նաեւ կ'առնու եւ ահա այս յարափոխ տուրեւառին անդրանիկ ծնունդն է փոփոխութիւնը՝ դէպի լաւն, գեղեցիկն ու կատարեալը եւ կամ դէպի անկատարը, ստորինը եւ այլասերում: Բայց այս փոփոխ ազդեցութիւնը սովորաբար միշտ հաւասար գծերով չ'ընթանար, ուշ թէ կանուխ զերակազմութիւնը կը սկսի մուտ գտնել պատմութեան մէջ եւ այս պարագային քաղաքականօրէն եւ քաղաքակրթօրէն տկարը կը ստիպուի տեղի տալ հզօրագունին եւ գերակշռին: Ասկից է որ հին Հայաստանի մէջ պարսկական տարրը ամէն տեսակէտով այնչափ մեծ տեղ բռնած է եւ ազգային աստուածները իրենց բարձրութենէն դիւցադներու համեստ աստիճանին խոնարհելով՝ տեղի տուած են Արամազդայ Ահազանի, Միհրի, Տիւրի եւն, որոնք ամբողջութեամբ պարսկական են: Ազգային առասպելահայեացքներու եւ մասամբ նաեւ աշխարհահայեացքին համար մահացու հարուած էր այս. վկայ՝ Արայ Գեղեցիկ, որուն իսկական նկարագիրը բոլորովին մթազնած եւ հնութեան եւ մթութեան կեղեւով պատուած է: Համեմատական քննութիւնը միայն կրնայ աւերը գէթ չափով մը շտկել եւ նախնականը գէթ մերձաւոր գծերով մատնանիշ ընել: Այս պահանջին կարծեմ ըստ բաւականի գոհացում տուի նախնիքաց յօդուածներու մէջ, որոնց՝ գլխաւորաբար Շամիրամի եւ Արայեզներու գլուխներու մէջ հարցը մասնական՝ այսինքն Արայի առասպելին այս կամ այն տեսագիծը որոշելու վրայ ըլլալուն՝ համեմատութիւններն ալ մասնական միայն կրնային ըլլալ եւ ասոնք իսկ շատ անգամ առնուած այնպիսի առասպելներէ, որոնք իբրեւ ամբողջութիւն թերեւս Արայի հետ ո՛ր եւ է կապ մը չունենան, բայց եթէ որոշ տեսագծերով: Այժմ՝ պիտի տեսնենք Արայի համապատասխան օտար առասպելները իբրեւ ամբողջութիւն, ի հարկէ առանց հոս ալ գրութիւնն աւելորդ հարցերով ծանրաբեռնելու: